

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Олександр Кухарук

ЧИ МОЖУТЬ БУТИ ЛИЦАРІ ДРУГОГО СОРТУ?

Олексій Сокирко. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726: Наукове видання. - К.: Темпора, 2006. - 280 с.: іл.

Поява даної рецензії викликана дружньою реакцією на серйозне інтелектуальне подразнення, спричинене виходом у світ праці шановного колеги. Визнаємо певну провокативність назви, але вона, здається, не виходить за межі усталеної традиції. Про необхідність та важливість фахової апробації дослідження, кваліфікованої наукової редакції писано-переписано. Далєбі, це є одним із напрямів діяльності відомого спеціалізованого видання. Проте раз по раз серйозні наукові чинники змушують переконувати авторів та редакції в очевидному.¹

У даній рецензії робиться спроба окреслити Проблему (перша частина назви), що відкриває шлях до Дискусії, у відповідності до стандартів запропонованих редакцією та більшістю авторів «Українського гуманітарного огляду». Вочевидь, поділяється точка зору, що наукова рецензія - це не персональний випад, а ділова дискусія у фаховому полі, підтримано і негативне ставлення до продукування, навіть з найщиріших побажань, білянаукових міфів.²

Непересічною подією для вчених істориків, викладачів, студентів, а також усіх шанувальників вітчизняної військової історії (саме таке коло бажаних читачів вказано в анотації видання) стали друк та широкі презентації книги Олексія Сокирка в різних регіонах України. Видавництво «Темпора» продемонструвало свій високий професіоналізм: ошатне оформлення, високоякісна поліграфія, розкішні ілюстрації. Викликає повагу вміння директора видавництва пані Юлії Олійник залучати до благородної справи поширення історичних знань високопрофесійних авторів. Цілком логічно в їхнє коло потрапив обдарований та високоєрудований фахівець, з досить нечисленних в Україні спеціалістів власне військово-історичної проблематики - Олексій Сокирко. Тобто відбулося рідкісне поєднання високого технічного рівня видавництва, зацікавленості у створенні високоякісного наукового продукту з актуальної та малодослідженої тематики і потужного потенціалу дослідника збройних сил «козацької доби». Як наслідок, перед очима рецензента лежить ошатна книга з дружнім написом. Та постає досить складна проблема, котру й мав до певної міри прояснити розлогий вступ.

При всій щирій приязні до О. Сокирка, повазі до інших шановних рецензентів, навіть побіжний перегляд репрезентованої монографії викликав досить сильне подивування та цілу низку незручних запитань. Загальне враження лише посилилось по мірі повторних прочитань тексту.

Не маючи змоги детально зупинитись на всіх, м'яко кажучи, дискусійних питаннях, (довелось би писати принаймні збірку), зупинимось на ключових.

Стало вже класичним: «Як корабель назвеш, так він і попливе». Зрозуміло, що навіть наукове видання є певною мірою комерційним продуктом навіть для такого мецената,

як видавництво «Темпора». Без сумніву, існує авторське право, а певна провокативність назви привертає до книги увагу. Допустимо, що в певній традиції «постійні», «затяжні», «охотницькі» війська вважалися «другим сортом». Але як бути з наступними характеристиками: «увійшли до наукового обігу маловідомі до того матеріали архіву яскравого представника старшинської еліти кінця XVII ст. полковника Іллі Новицького». ³ І далі: «Невдоволення переважної частини козацтва спрямувалось в тому числі й супроти найманців, котрі асоціювались в очах посіпльства з «дуками і панамми», та яких недолюбливали через обтяжливість їх постоїв». ⁴ Цікаво все-таки дізнатися думку фахівців, зайнятих дослідженням Гетьманщини XVII-XVIII століть, зокрема офіційного рецензента Віктора Брехуненка та колеги по факультету Віктора Горобця: «Антін Танський, Максим Самойлович, Гаврило Бурляй, Григорій Галаган, Стефан Яворський, Дмитро Чечель і т.д. - «другий сорт» чи еліта Гетьманщини?» На жаль, в Олексія Сокирка відсутня доказова відповідь, точніше наявні два протилежні варіанти відповіді.

Вищесказане стосується і розшифровки назви: «Наймане військо Лівобережної Гетьманщини». Досить розкрити зміст монографії, в ньому, крім певною мірою чужорідного розділу I: «Феномен найманства в ранньомодерній Європі», ми зустрічаємо: розділ II: «Охотницьке військо у військово-політичній системі Лівобережного Гетьманату»; розділ III: «Принципи організації охотницького війська»; розділ IV: «Озброєння і тактика охотницького війська». До речі, у своїй дисертації Олексій Сокирко досліджує саме охотницьке військо. При цьому він себе позиціонує як фахівця з історії найманого війська Гетьманату. ⁵ Можна погодитись, що це поняття близькі, однак далеко не тотожні. В даному випадку, ймовірно, саме прагнення вийти за усталений понятійний апарат без відповідної наукової апробації зіграло злий жарт. Адже О.Сокирко, посилаючись на літературу та джерела, демонструє різницю між власне найманом та «затяжним» військом Речі Посполитої, оперує положеннями Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, схвалену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1989 р. Але чомусь це розуміння не припадає йому до серця й він визнає: «За нашим глибоким переконанням, яке ми спробуємо обґрунтувати в подальших розділах цієї роботи, взагалі навряд чи можливо створити універсальну модель найманства, настільки багатокладно воно виглядає для Півночі й Півдня, Сходу й Заходу Європи XVI-XVIII ст., котра, зростаючи й формуючись як Європа модерна, ще дуже мало нагадувала якусь цілісність, про яку нині так люблять говорити історики». ⁶ Характерно, що короткий перелік ознак найманства Олексій Сокирко починає з позастановості, шукаючи ідеальний тип найманця й акцентуючи увагу на шляхах залучення до служби через завербування, нібито як ознаку найманства. Але це одна з універсальних форм комплектації, характерна для частини постійних або регулярних армій всіх часів, поряд з волонтерством (охотництвом), рекрутчиною і т.д. і т.п. ⁷ Без сумніву, Європа була різною, проте більшість універсальних ознак найманства давно визначені, й пан Олексій мав їх перед своїми очима. Вони дійсні і для Європи XVI-XVII століть, і для Азії, для Давнього Сходу: найманець (найманці) - це особа, що завербована для військової служби з міркувань особистої вигоди чи вигоди інших, від кого вона залежить; вони є чужоземцями і не є офіційними союзниками; їх підрозділи (частини) не повністю інтегровані в збройні сили наймача. Саме для Європи пізнього середньовіччя характерною рисою є становий характер найманства, утворення ним певної корпорації на зразок цехових.

Дозволимо висловити припущення, що корінь труднощів О.Сокирка лежить не в площині визначення найманства, знаного ним. Вочевидь, у спробах пошуку «ідеального типу найманця» він насправді шукає «ідеальний тип солдата (вояка постійного чи регулярного війська)».

Отже, ми маємо справу з прикладом не досить коректної назви, котра не досить точно розкриває зміст монографії. Пряма підміна термінів у даному випадку носить методологічний характер, що, на нашу думку, значною мірою нівелює цікаві та змістовні здобутки автора, концентровані в розділах II-IV.

Що стосується розділу I, то, можливо, його загалом варто не поміщати в даному науковому виданні. Нам здається, що Олексій Сокирко зробив класичну помилку, нехтуючи законами формальної та наукової логіки: «**Перефразувавши вислів «століття солдатів», яким італійський поет Флавіо Тесті охарактеризував XVII ст., сповнене війн, повстань і дворянських фронт, і назвавши його «століттям найманців», не ризикуємо**

надто далеко відійти від тогочасної реальності. Прикладів на підтвердження цього є чимало: від літературних творів й аж до сухих документальних свідчень, де поняття «солдат» дорівнює «найманець» і навпаки - найманець одночасно ототожнюється з солдатом - людиною війни»⁸. Зробивши класичну «незначну»(!) підміну понять, О.Сокирко не прагне навести посилання на підтвердження однозначного ототожнення солдата з найманцем, що є свідченням впевненості в своїй позиції, але ставить його в дещо незручне становище. За класичною формулою логіки помилка у великій (базовій) посилці (твердженні) руйнує всю структуру силлогізму. Так, найманець досить часто солдат, але солдат далеко не завжди найманець. Щоб не наводити «сухі документи», звернемось до загальновідомих свідчень літератури, коли солдат не є найманцем навіть у XVII столітті, як літературний герой, так і його історичний праобраз: д'Артаньян, де Тревіль, Ярема Вишневецький, Іван Богун і т.д., і т.п., не кажучи вже про таких «солдат», як принц Конде, Густав-Адольф, Петро I і т.д.

Зробивши досить дивну для наукової логіки річ, пан Олексій продовжує: «Засвоївши цей понятійний апарат, наукова історіографія довгий час не замислювалась над сутністю самого найманства та його відмітними рисами, зараховуючи до нього практично всіх вояків європейських армій XVII-XVIII ст.»(!)⁹ Радую, що шановний Олексій Сокирко робить висновок, що «практично» всіх, але не всіх. Цікаво, хто ж становить винятки: Олівер Кромвель, принц Євгеній (Ойген) Савойський, Моріц Саксонський, Олександр Суворов, Джордж Вашингтон (даруйте, він не досить європейець), Тадеуш Костюшко, Наполеон Бонапарт, їхні солдати чи офіцери? Здавалось, встановлено, що XVII-XVIII ст. - це час творення регулярних, певною мірою національних армій. Яюсь незручно посилатися на загальновідомі праці, які частково вже вказав Олексій Сокирко, але ж існують довідкові видання, і не лише з загальної військової історії, в яких вищевказані проблеми знайшли належне розв'язання. Вони досить доступні й, без сумніву, як і багатьом іншим, вони добре відомі й пану Олексію.¹⁰

Для завершення аналізу I розділу, повна рецензія на який мала перевершити обсяг самого розділу, цитуємо далі: «Так на одній дошці з легкої руки істориків опинились геть не схожі один на одного німецькі ландскнехти й англійські «круглоголові», італійські кондотьєри й українські козаки, пруські солдати Фрідріха Вільгельма I й французькі жандарми Карла VII. Усі вищеперечислені формування явно не вписувалися в традиційні військові моделі середньовіччя, але одночасно мали настільки багато відмінностей між собою (головним чином у системі набору й оплати служби, стосунках із державою та внутрішній ієрархії), що це практично не давало підстав об'єднувати їх одним родовим поняттям».¹¹ Знову безіменні історики, що, мабуть, вписують ці формування в Середньовіччя. Справді, порівняти жандармів Карла VII, тобто рицарів ордонансних рот, сформованих після рішень Орлеанського парламенту 1439 року, на заміну військ найманців як представників однієї з перших спроб формування національної постійної армії, гонорових знатних професіоналів, кожного з котрих обслуговувало та підтримувало в бою «копіє» мінімум з 5 осіб, та солдата регулярної пруської (брандербурзької) армії, досить складно. Але все ж їх об'єднує той фактор, що вони належать до постійних, національних військ, й навіть хронологічно не дуже вписуються в середньовіччя. Коректніше порівнювати жандармів та ландскнехтів, які внаслідок реформи Максиміліана I мали стати аналогом королівських стрільців Карла VII. До речі, «ландскнехт» може перекладатись і як «жандарм». Точна різниця в зміні значень даного терміну - питання, що частіше використовувалось як синонім найманця - «ландскнехт» чи «ланцкнехт», потребує окремого дослідження. Стосовно «круглоголових», цей термін перш за все стосувався парламентської партії в Англії часів «Великого заколоту». Початково збройні сили «круглоголових» (армії Парламенту) складали волонтери й міліції графств. Їх справді не варто порівнювати з «ландскнехтами». У контексті тут читаються «залізобокі» чи представники «армії нової моделі», традиційно пов'язаної з іменем Олівера Кромвеля. До її складу входило до 1/3 іноземців, але «червонокаптанники» - це лише один з перших вдалих зразків постійної національної армії! У військовій історії, вже починаючи з XIV ст., допустимо говорити про спроби створення національних збройних сил. У принципі можна погодитись, що межа між «служу й за це отримую гроші» та «отримую гроші й тому служу» досить тонка, але все ж вона існувала й існує.

Олексій Сокирко рішуче ламає «застарілі поняття», по-новому дивиться на проблеми

військової історії, її соціальні аспекти, але чомусь розділ І не переконує, виходячи навіть з вищевикладеного. Проте завдяки йому О.Сокирко має можливість підвести до думки, що якщо XVII століття є «століттям найманців» для Європи, то Україна - теж Європа.

Однак все ж який контраст з першим розділом являють основні розділи книги - другий, третій та четвертий. Знання джерел, глибокий аналіз матеріалу. Виникає питання, невже один автор писав попередній та наступні розділи? Саме той. Знову зустрічаються дрібні та серйозні огріхи. Візьмемо для прикладу проблему написання імен та прізвищ, про що не раз говорилося в УГО. Чому Олексій Сокирко так не любить Михайла Кияшка, вперто іменуючи його «Кіяшком» та роблячи виняток саме для нього. Гарзд, таке авторське транскрибування, але поява на 194 сторінці Великого литовського гетьмана Л.Поцея та поміщення його в іменний покажчик поставив в глухий кут будь-якого читача. В українській історичній традиції прізвища представників цього потужного литовсько-білоруського роду, котрий мав значні володіння і в Україні, прийнято писати та читати як «Пац».¹²

Отже, в ключових розділах книги, справді достойних пера високоерудованого фахівця, також зустрічаються досить контроверсійні положення, не кажучи вже про посилену синонімізацію термінів «найманець», «охочекомонник», «компанієць», що відповідає загальній заданості твору. Та знову і знову викликає спротив принципове чи безпринципне поводження автора з певними усталеними науковими нормами, і не тільки зі сфери гуманітарних наук. О.Сокирко провів справді титанічну дослідницьку роботу високого рівня по оцінці раціонів охотницьких військ та унаочненню їх у табличному вигляді, порівнянню з раціонами вояків інших країн. Але знову, на нашу думку, невдалі визначення граф таблиць, особливо колонки 2, 3. Так, виявляється, є вага в системі мір XVII ст. - 100 шт. чи відро.¹³ Причому в системі Сі відро важить приблизно 10,2 кг, а можливо, 8 кг. Далі більше, гарнець стає теж мірою ваги, як і джка, а в системі Сі 4 гарнці важать від 11,12 до 12,008 літра!¹⁴ У принципі і четверик, і четверть, і осьмачка теж міри, тому, мабуть, доцільніше 2 і 3 колонки (графи) таблиць назвати теж «міри», а в четвертій залишити вагу. Далі Олексій Сокирко робить ще одне «відкриття»: в Артикулі 1716 року в дужках поміщує уточнення, що раціони - фураж.¹⁵

Здійснювати на багатьох сторінках аналіз харчування вояків, складні розрахунки енергетичної цінності раціонів (правда, йдучи за своєю методою, автор застосовує і термін вартість раціону, ймовірно, з грошовою одиницею кілокалорія) та прийти до висновку, що їх харчували фуражем?¹⁶

Інколи виникає сумнів, що О.Сокирко розуміє, скорше забуває, що таке раціон, присмак, порціон. Так, аналізуючи «добовий порціон російського солдата» (без алкоголю) він виводить за його межі «другий хліб» - пиво. Однак цифра в 2724 ккал як найнижча, при наявності фунта м'яса на добу викликає сумнів, навіть без врахування пива.¹⁷ А якщо це конина? Дещо вище О.Сокирко твердить, що її харчова цінність становить від 1743 до 2816 ккал на 100 грам.¹⁸

Легко підрахувати, що фунт такого м'яса в середньому давав би вояку близько 7000 ккал на добу. Згоден: хай їм не давали конину - нехай свинину, волове м'ясо, телятину. Ці продукти теж досить поживні та калорійні, містять білки, жири, вуглеводи, що дають організму людини необхідні калорії. Якщо ж аналізується раціон вояка, то справді 0,814 кг хліба, 0,164 кг круп, 0,013 кг солі - досить скромно. Після таких «дрібних» неточностей, виникають сумніви й щодо фактичного підтвердження концепцій та висновків Олексія Сокирка щодо блоку проблем, пов'язаних з матеріальним забезпеченням вояків.

Адже не потрібно навіть вчитуватись у текст, продиратись через хащі термінології. Досить подивитись розкішні ілюстрації та звернути увагу на їх текстову розшифровку, щоб зрозуміти, «що щось негарзд в королівстві Данському».

Наведемо короткий перелік показових коментарів ілюстративного матеріалу: сторінки 34-35 - «Варязькі (?) воїни часів Вільгельма Завойовника, фрагмент гобелену королеви Матильди XI ст.» (?). - Маємо «легке» уточнення наукових термінів, як і на сторінці 24; Даний унікальний витвір мистецтва загальновідомий як «гобелен Байє», а відкоментувати «варязьких воїнів» вже вище скромних сил та терпіння рецензента. С. 43 - «Основний обладунок мушкетера зазвичай складався з бандальєра - широкої перев'язі...» Взагалі-то обладунок, «захисне спорядження» - металеві каски - вживався

значно рідше, далі твердить автор. Тобто продовжуючи думку О. Сокирка: перев'язь мушкетера, наприклад, Портоса, є основним «захисним спорядженням», а не видом портупей для прикріплення шпаги, кинджалів та всього того, що перераховувалось автором. А як бути з нагрудниками з особливо твердої шкіри та кірасами, котрі видніються в мушкетера на С. 43 та дуже добре простежуються на продовженні гравюру Я. де Гейна вже на С. 233. Звичайно, солдати ніколи не любили зайвого тягара, проте саме мушкетери захисний обладунок, як правило, використовували. З яких причин етапи заряджання мушкета загнані на С. 233? Адже на сторінці 45, недалеко від 43, ми бачимо гравюру - «Вправи з мушкетом». Проте на самій гравюрі чітко видно напис, що це гренадер, озброєний фузеєю. Можливо, у когось не викличе сумнівів ототожнення «гренадера» та «мушкетера», «мушкета» та «фузеї», але якесь різниця все ж існує.

Щоби не ятрили далі душі, звернемось до реконструкції самого О. Сокирка, які свідчать про непересічність його особистості. Без сумніву, він надзвичайно обдарована та талановита людина, з глибокою ерудицією. Однак підсвідомість тривожить думка: можливо, час, затрачений на реконструкції, варто задіяти на редагування тексту? Традиційно на сторінці 212 читаємо: «Мушкетер сердюцького полку Данила Жеребиловського» - мабуть, простіше та точніше: «Сердюк полку Данила Жеребиловського з мушкетом». Що стосується детальних коментарів на сторінках 214-215, знову виникає просте запитання: чи є свідчення, що «тузинковий» кунтуш справді виміняний у запорожця? І так хочеться дізнатись ім'я суворого сотника полку «Гаврила Бурляя 1722-1726», в шапці, «прикрашеній нагородним «золотим» за походи 1687-1689 рр.»

Перелік можна продовжувати, виходячи далеко за межі вже досить об'ємної рецензії. Але по прочитанні наукового видання залишається відчуття зовсім не наукового смутку. Практично всі типові недоліки, про котрі йшла мова у вищезазначених статтях, розміщених в УГО, постійним дописувачем котрого є О. Сокирко, можна включати в назву рецензії на монографію гарного фахівця, талановитого, обдарованого автора, котрий зібрав та обробив багатющий та цікавий матеріал. Можливо, представлена рецензія спонукає ще когось почитати книгу, котра, попри всі недоліки, є значним внеском в історіографію, незважаючи на дуже значні застереження. Шкода, що не знайшлося кілька робочих днів, може, кільканадцять, на неупереджене, кваліфіковане, наукове редагування, тоді ми мали б справді розкішно оформлене видання з відповідним розкішним змістом. Як підкреслювалось вище, для цього існували всі об'єктивні умови.

Звичайно, дана рецензія являє суб'єктивну точку зору, котра зовсім не претендує на абсолютність. Однак досить очевидним є те, що навіть висококваліфікованому автору все ж варто виділяти час на наукову апробацію, а редакції варто впливати на авторів шляхом кваліфікованого наукового редагування.

Джерела та література:

1. Див. Від редакційної колегії. // Український гуманітарний огляд (Далі УГО). - К., 1999. - Вип. 1. - С. 8-9.; Скржинська Марина, Шанін Юрій. Безпорадність «авторської редакції»: Мирослава Шах-Майстренко. Медицина і здоров'я в античних міфах: Навчальний посібник. - Одеса-Полтава, 2000. // УГО. - К., 2001. - Вип. 6. - С. 189-194; Руккас Андрій. Перший крок - невдалий крок: Мамука Гогатидзе. Грузинський генералитет (1699-1921). Биографический справочник. - К.: ін-т української археографії та джерелознавства НАНУ, 2001. // УГО. - К.: 2002. - Вип. 7. - С. 219.
2. Наприклад. Від редакційної колегії. // УГО. - К., 1999. - Вип. 1. - С. 7-10; Сокирко Олексій. Тринадцятий міф про Мазепу: С.О.Павленко. Міф про Мазепу. - Чернівці. Сіверянська думка, 1998 // УГО., К., 1999. - Вип. 2. - С. 183-197; Подоляк Наталія. Історія цивілізації коштом спрощення історії: Олена Джиджора. Історія європейської цивілізації. Частина I.: До кінця XVIII століття. - Львів 1999. // УГО. - К.; 2002. - Вип. 7. - С. 135-145; Владислав Берковський. Хай живуть меценати але...: С.Ковальчук, А.Ковальчук. Славути. Минуле і сучасне. - К., 2003 // УГО. - К., 2004. - Вип. 10. - С. 208-214.
3. Сокирко О. Рецензована праця. - С. 14.
4. Там само. - С. 88.
5. Див. УГО. - К., 1999. - Вип. 2. - С. 294; УГО. - К., 2004. - Вип. 10. - С. 304.
6. Сокирко О. Рецензована праця. - С. 31.
7. Наприклад: Редигер А. Комплектование и устройство Вооруженной силы. СПб., 1913-1914. - Ч. 1-2.
8. Сокирко О. Рецензована праця. - С. 24

9. Там само. - С. 24.
10. Наприклад: Бобровский П.О. Переход России к регулярной армии: - СПб., 1885. - 215 с. Военная энциклопедия // Под редакцией К.И. Величко, В.Ф. Новицкого, А.В. фон Шварца и др. - СПб, 1911-1915; Крокман Ю.Р. Вопросы военной истории России 18 - нач. 19 вв. в советской историографии // Вопросы военной истории России. - М., 1969; Свечин А.А. Эволюция военного искусства. - М. Л., 1927 - 1928. - Т. 1-2.
11. Сокирко О. Рецензована праця. - С. 24.
12. Див. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини VII ст. (Волинь і центральна Україна). К.: Наукова думка. - 1993. - С. 208-209.
13. Рецензована праця. - С. 186.
14. Там само. - С. 195.
15. Там само. - С. 195.
16. Рецензована праця. - С. 195-196.
17. Там само. - С. 195.
18. Там само. - С. 191.

Євген Баран

«НА ПОЛІ УКРАЇНОЗНАВСТВА Я РЯДОВИЙ ТРУДІВНИК»

**Петро Ротач. Рядки за рядками, літа за літами... Про те, що було дороге й незабутне:
Статті. Дослідження. Спогади. - Полтава: «Верстка», 2005. - 640 с.**

*«...сьогодні є ще в мене право
З обов'язку вже сивого бійця
Сказать: моя Шевченківська Державо,
З тобою я до смертного кінця!»*

П. Ротач «Клятва».

Ця книга вибраного вийшла до 80-річного ювілею Петра Ротача. Цей полтавський чернігівець чи чернігівський полтавець (народився на Чернігівщині, але більшу половину свого життя провів у Полтаві) і сьогодні залишається однією із знакових фігур культурно-мистецького життя Полтави. Він для неї значить те, що для Івано-Франківська у другій половині ХХ століття значив Володимир Полек (1924-1999), для Коломиї - Іван Білінкевич (1906-1996), для Кіровограда - Леонід Куценко (1953-2006), що для Одеси значить Григорій Зленко (р.н.1934)... Це ті постаті, які своїм, на перший погляд, малопомітним трудом витворюють культурну ауру місця, навіть, якщо вони відходять, все одно залишається культурний простір, озвучений їхнім ім'ям...

Розпочавши свою літературну діяльність ще учнем школи в 1939-1940 роках, дописуючи до районної газети, а потім, вже юнаком, коли його вивезли у 1942 році на примусові роботи в Німеччину й він познайомився з такими людьми, як Г. Костюк, І. Майстренко, С. Довгаль, сформувавши під їхнім впливом свої світоглядні та естетичні принципи, П. Ротач друкує на сторінках українського журналу у Празі «Пробоем» у 1943 році свої вірші та оповідання про голод 1933 року. Повернувшись в Україну 1946 року, П. Ротач знає переслідувань, знущань з боку влади, перебуває під постійною загрозою арешту. Виснажливі виклики, заборона друкуватися... На диво, він вистояв і не зламався.

Основний свій літературно-пошуковий доробок він зреалізував уже в роки української незалежності, опублікувавши ряд книг краєзнавчих і поетичних («Іван Котляревський у листуванні», «Розвіяні по чужині. Полтавці на еміграції»; «Мить і вічність», «Крізь роки болю і надій» та ін.).

Його вибране дає читачеві уявлення про наукові, краєзнавчі та творчі орієнтири автора. Книга поділена на 4 великих розділи («Чаша любові і страждань»; «Світ почитання книжного»; «Пісенні скарби Полтавщини»; «Родинний архів»).

Перечитуючи ці матеріали, а вони складаються в унікальну авторську енциклопедію

українства, я просто дякую Богові, що така Людина у нас є. Скільки піднятих тем! Скільки віднайдених імен! Скільки повернених людських дол! Тут роботи для цілої інституції. А зробила все одна людина. Проста українська людина з великим серцем. До нього цілком підходить та характеристика, яку сам П. Ротач дав Є. Кирилюкові: «Справжній бранець науки, творчої праці!».

Героями його розповідей є Люди і Книги (такою є назва, до речі, останньої за часом появи книги В. Брюггена). «Світ почитання книжного» - це не просто назва розділу вибраного П. Ротача. Це альфа і омега його життєвого простору.

П. Ротач уміє розповідати. Знаєте, якщо колись в СРСР був єдиний класик пошукового літературознавства Іраклій Андронников, то в Україні їх уже сьогодні є декілька. Петро Ротач, без перебільшення, входить у це число.

З якою любов'ю і захопленням він розповідає про Григорія Майфета, Ігоря Качуровського, Леоніда Полтаву, Євгена Кирилюка, Михайла Ореста... З якою увагою дослідник ставиться до найдрібнішої деталі, до найнепомітнішого літературного досвіду. Завдяки Ротачеві повертається Юхим Виливчук, Володимир Старицький, Гнат Стелецький, Марфа Устименко, Павло Шклярєвський та інші.

Зрештою, тут не йдеться про те, аби перелічити всі імена, назвати всі факти, передати інтригу пошуків. Це неможливо. Треба брати книгу. Повільно її листати, вчитуватися...

У цій книзі відбиті основні пошуково-дослідницькі теми Петра Ротача. Діапазон універсальний: від широкого нариса і літературного портрета до історії виникнення і написання того чи іншого твору, дослідження і відкриття маловідомих фактів культурного життя, захоплення українським фольклором, його носіями та дослідниками, запис фольклорних обрядів, - усі ці теми не просто окремі, це майже готові сформульовані теми для майбутніх дослідників.

Окремої рормови заслуговує розділ «Родинний архів». Глибоке знання сімейної історії. Відтворення життєвого досвіду своїх рідних. Захоплення і любов до рідного села. Цих рис і цього вміння потрібно читатися у Петра Ротача.

Шкода, що ця книга вийшла невеликим тиражем. Адже вона повинна була б потрапити у всі бібліотеки України, у всі шкільні бібліотеки. Таких книг ніколи не буде замало. І потрібно, аби ми всі знали, що є люди, небайдужі до національної історії і культури. Люди, які своєю самовідданою працею витворюють окрему величну планету на карті Бога - Україну. Один із них - Петро Ротач - краєзнавець, науковець, письменник, український патріот із славного міста Полтави.

м. Івано-Франківськ.

Лютий 2007 р.

Леонід Раковський

„ЗОЛОТА” ПОРА КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ НЕПУ

Голець В.В. Кооперація і неп (20-і рр. ХХ ст.).

– Чернівці: Просвіта, 2006. – 244 с.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і політології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка В.В.Голець – автор першої своєї ґрунтовної монографії „Кооперація і неп (20-і рр. ХХ ст.)”, що побачила світ у видавництві „Просвіта” у 2006 р.

Обираючи тему дослідження „Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу”, автор не мав на меті довести, нібито саме тут дане соціально-економічне явище мало якісь особливі, притаманні лише вказаному регіону риси. Мета полягала в тому, щоб показати, якої специфіки набув вплив непу на кооперацію в умовах визначеного регіону і як це позначилося на його загальноісторичному розвитку.

Процеси і явища, які відбувалися в 20-і рр. минулого століття у нашій економіці, проявляються нині в Україні, звичайно, в нових умовах і на новій основі. Українська кооперація, яка упродовж майже 150 років була й залишається дієвим чинником демократизації суспільного життя, активізації участі широких верств населення в економічних і соціальних процесах, відіграла на той час важливу роль. Реформи, що відбувалися в Україні, втілення їх у життя так чи інакше були пов'язані із запровадженням галузевої структури кооперативного сектора економіки.

Актуальність визначеного дослідження В.В.Гольця посилюється тим, що суспільна ситуація, яка склалася в країні, вимагає пояснення глибинних причин кризового становища української економіки. Представники різних кіл і соціальних груп, від державних діячів до підприємців, у пошуках шляхів відновлення економіки постійно звертаються до вітчизняного досвіду. За таких обставин неминуче зростає інтерес до історії кооперативного руху взагалі і, зокрема, до „золотої” пори кооперації як ефективної форми господарювання в умовах нової економічної політики 20-х рр. ХХ століття.

Заслугує на увагу зв'язок монографії В.В.Гольця з науковими програмами, який полягає в тому, що дослідження є складовою теми „Кооперативний рух в Лівобережній Україні” – науково-дослідницької роботи колективу кафедри українознавства і політології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (Протокол № 7 від 23 лютого 2000 р.), затвердженої Інститутом історії України НАН України в 1997 р.

Предметом дослідження стала діяльність видів і форм кооперативних структур в умовах непу в їх діалектичному взаємозв'язку та взаємозумовленості, а територіальні межі окреслені тереном Північного Лівобережжя України. Проте при аналізі окремих проблем кооперативного руху автор вимушений був розширювати вказані територіальні межі. У монографії вперше в українській історіографії поставлена і комплексно розглянута важлива наукова проблема, яка до цього часу не була об'єктом соціального дослідження.

На основі введення в науковий обіг значного масиву опублікованого і неопублікованого матеріалу, що раніше недостатньо або зовсім не використовувався, по-новому осмислюються явища і процеси кооперативного життя, які в науковій літературі висвітлювалися з похибками чи не повною мірою. Автором розглянуті такі важливі аспекти кооперативного руху, як виробничі і невиробничі форми діяльності, історичні та соціально-економічні засади кооперації, як складові загальної концепції розвитку національного кооперативного руху.

Вивчення регіональних особливостей кооперативного руху дало можливість В.В.Гольцю показати вплив кооперації на селянське господарство та фактичний процес її одержавлення, наслідки постійного втручання некомпетентного керівництва в діяльність кооперативних об'єднань. На конкретних історичних фактах в монографії розкрита тупикова ситуація в розвитку кооперативного руху, пов'язана з пропагандою і запровадженням колективної форми господарювання та першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства.

Теоретико-методологічні засади монографії ґрунтуються на загальних поняттях і категоріях, які забезпечують систему наукових методів і принципів пізнання, що формуються на здобутках історичної науки та неупередженої інтерпретації соціально-економічних процесів в Україні, концепції національного та етнічного відродження.

У своїй монографії Віталій Віталійович наголошує, що історіографія нової економічної політики взагалі, а кооперативного руху в умовах непу тим більше, має свої особливості, викликані відсутністю чіткого визначення самого змісту цього періоду вітчизняної історії, розумінням того, якою мірою обраний курс був спрямований на утворення вагомої і цілісної господарської системи. Серед

дослідників широко розповсюдилася думка про те, що неп був вимушеним відступом радянської влади, викликаним причинами політичного характеру, що в свою чергу створило про нього уяву як про всесильний конгломерат заходів, котрі не зачіпали структурних елементів економіки. Автор переконаний, що неп не зміг вирішити протиріччя між плановими „командними висотами” й ринковими відносинами, ідеологічно опинившись під пресом схеми „будівництва соціалізму в окремо взятій країні”. Разом з тим у радянських умовах то був період „золотого” віку кооперативного руху.

Заслугує на увагу, що В.В.Гольцем використані різні за видовою належністю та змістом джерела, необхідні для розв’язання визначених завдань та які певною мірою допомагають зрозуміти суть і значення кооперативних форм господарювання в умовах непу, їх організаційну структуру, кількісний склад, роль, місце та методи діяльності. Реалізація джерельного потенціалу дозволила прийти до узагальнюючих висновків і положень із визначених автором конкретно-історичних сюжетів.

Велика робота здійснена В.В.Гольцем по вивченню галузевої структури кооперативного сектора економіки регіону. На першому місці тут споживча кооперативна мережа – найпоширеніший вид кооперативних товариств, які об’єднують масових споживачів для спільної закупівлі, широкого вжитку, виробництва і продажу товарів. В умовах непу споживча кооперація пережила обов’язкову приписку громадян до товариств та нормоване постачання і максимальне охоплення широких мас населення з переходом до колективізації та індустріалізації, коли вся її діяльність була інтегрована в командно-адміністративну систему. Відтак споживча кооперація втратила свої функції загально-економічної громадської організації неполітичного характеру діяльності.

У контексті зазначеного досліджуються особливості становлення сільськогосподарської, кредитної, робітничої і кустарно-промислової кооперації. Якщо в цілому за роки непу кооперативний рух розвивався й поширювався завдяки його популярності серед селянства, залучаючи до товарообігу все більшу масу сільськогосподарської продукції, то в кінці 20-х рр. відбувся процес одержавлення і масового залучення колгоспів до сільськогосподарської кооперації. Кредитні товариства в Північному Лівобережжі України розвивалися у відповідності з директивними актами радянської влади, спрямованими на задоволення потреби дрібних товаровиробників у грошах для кращого ведення свого господарства і в першу чергу для придбання засобів виробництва.

Робітнича і кустарно-промислова кооперація виникла як добровільне господарське самодіяльне об’єднання робітників і кустарів, котрі ставили за мету поліпшення матеріального становища своїх членів у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання відповідно до організаційних принципів та загальних основ внутрішньогосподарського життя. Грунтовне вивчення діяльності робітничої і кустарної промислової кооперації Північного Лівобережжя України під час непу свідчить, що то був період у кооперативному русі радянської системи, здатний відродити організаційні засади кооперативного будівництва. Однак неп з його установками на госпрозрахунок, матеріальні стимули, з яких виростили ініціатива й ентузіазм людей у цілому і кооперативних структур зокрема, був замінений командно-адміністративною системою керівництва та встановленням режиму особистої влади. Демонтаж непу, підкреслюється в монографії, як економічної політики держави ліквідував добровільний характер та природний розвиток робітничих і кустарно-промислових кооперативних структур.

Особливий інтерес у монографії викликають невиробничі форми кооперативних відносин, до яких автор відносить підбір, підготовку та розстановку кооперативних кадрів і культурно-просвітницьку діяльність кооперативних товариств. Щодо кадрів

кооперативних установ, то Віталій Віталійович аргументовано доводить, що підготовка їх здійснювалася вузами, технікумами, кооперативними професійними школами, курсами підготовки і перепідготовки спеціалістів масової професії, короткостроковими семінарами і фаховими нарадами, проходженням практики в кооперативних організаціях та установах. Характерною особливістю періоду нової економічної політики, яка позначилася на кооперативних кадрах, було безпелеційне втручання державних органів у діяльність апарату, організаційно-інструкторських відділів, кооперативних структур в цілому, встановлення жорсткого контролю над усією кооперацією, укорінення в ній „партійних сил” та усунення з керівництва неугодних осіб з метою реорганізації всієї кооперативної системи на радянський лад.

Велика робота здійснена автором монографічного дослідження по вивченню культурно-просвітницької діяльності кооперативних товариств. Період непу збігся з широкою політичною кампанією в радянській державі, пов’язаною з коренізацією національних окраїн, яку можна охарактеризувати як „нову культурну політику”. Український різновид політики коренізації, як відомо, називався українізацією. Здійснення політики українізації стало невід’ємною складовою культурно-просвітницької діяльності кооперативних структур.

Українізація була важливою, але, звичайно, далеко не єдиним напрямком культурно-просвітницької діяльності кооперативних товариств. Привертають увагу звіти кооперативних товариств про культурно-освітню роботу. Рішенням Наркомату Робітничо-селянської інспекції на початку непу розділ про культурно-освітню роботу кооперативних товариств подавався до спілки як додаток до річного звіту окремою доповідною запискою. У доповідній записці мали висвітлюватися такі питання, як придбання літератури, вистави та конкурси і хто в них брав участь, екскурсії, лекції і бесіди, підписані газети і журнали, радіофікація і кінофікація села тощо.

Важливою формою поліпшення культурно-просвітницької діяльності в кооперації була організація курсів з підготовки культпрацівників та організація виставкової діяльності. Організація і проведення виставок – доступна і популярна в народі пропаганда передового досвіду кооперативної справи. Як правило, зазначається в монографії, напередодні відкриття виставки фахівцями та організаторами й теоретиками кооперативного руху читалися лекції, улаштовувалися вечори зустрічей, „круглі столи”, вечори запитань і відповідей, на яких обговорювалися питання розвитку сільського господарства, культурно-промислової кооперації, збуту, заготовки і збереження сільськогосподарської продукції, кредиту, меліорації тощо.

Як показало дослідження, невиробничі форми кооперативних відносин засвідчують, що, незважаючи на соціально-економічні й політичні катаклізми, які вони переживали в зазначений період, їх потрібно розглядати в контексті з іншими сферами господарської діяльності. І тоді з’ясується, що непу також зумовив децентралізацію і регламентацію усієї культурно-просвітницької діяльності кооперації.

У висновках монографії наголошується: генезис непу в його політичних і соціально-економічних відносинах до кооперації свідчить, що він неминуче набрав загальних для всієї економіки країни особливостей, рис і властивостей. Досягнутий нині рівень суспільних відносин і розпочатий процес повернення нашої країни в умови ринкових законів – потреба часу, набагато глибша й серйозніша, порівняно з періодом непу. Для того, щоб визначений процес був успішним, важливе значення для його прискорення має ґрунтовне вивчення історичного досвіду.

У монографії В.В.Гольця, крім підсумків розробки проблеми, визначаються напрямки перспективних дослідницьких пошуків. Наукове розв’язання цих проблем

сприятиме активному вивченню економічної історії визначеного регіону.

Незважаючи на окремі упущення стилістичного характеру, зайву аргументацію концепцій своїх попередників щодо важливості кооперативного руху в суспільстві, надмірний фактологічний матеріал при визначенні періодизації кооперативного руху, монографія доцента В. В. Гольця „Кооперація і неп (20-і рр. ХХ ст.)” виконана на належному науковому і поліграфічному рівні, написана літературною мовою, носить полемічний характер і не вичерпується чіткими формулюваннями та дефініціями. В цілому рецензоване дослідження – важливий крок у вивченні історії кооперативного руху України.

